

Recenzja

Ryszard Poprawa

„SKAZANI” NA PROBLEMY. W POSZUKIWANIU OSOBOWOŚCIOWYCH UWARUNKOWAŃ ANGAŻOWANIA SIĘ MĘŻCZYZN W PICIE ALKOHOLU

Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, stron 360

Recenzowana monografia jest rozprawą habilitacyjną, co w oczywisty sposób określa jej formę i redakcję. Uzasadniając wagę podjętego przez Autora tematu badawczego należy na wstępie stwierdzić, iż rozprawa jest nowatorskim w polskiej rzeczywistości studium, w którym Autor podejmuje się opisu złożonych i skomplikowanych mechanizmów związanych z angażowaniem się młodych mężczyzn w picie alkoholu. Celem jej było, po pierwsze, ukazanie złożoności mechanizmów biopsychospołecznych i ścieżek rozwojowych prowadzących do problemowego picia i uzależnienia od alkoholu w kontekście najnowszych trendów teoretycznych i badawczych. Drugim celem było przeanalizowanie osobowościowych uwarunkowań ryzyka problemowego picia i uzależnienia. Odrębnym, trzecim celem było przedstawienie i krytyczna analiza wyników badań nad znaczeniem impulsywności w tym ryzyku, w szczególności w oparciu o model impulsywności UPPSP Whiteside’a i Lynama z rozszerzeniem Cyders i wsp. Ostatnim, najważniejszym, czwartym celem była empiryczna weryfikacja znaczenia impulsywności i jej złożonych mechanizmów w ryzyku uzależniania się od alkoholu młodych mężczyzn.

Komentując powyższe cele warto zauważyć, iż poszukiwanie od ponad pół wieku „osobowości alkoholicznej” czy „nałogowej” nie zakończyło się powodzeniem. Uzyskano natomiast wiele interesujących wyników wskazujących na to, iż istnieje wyraźny związek pomiędzy określonymi cechami osobowości a ryzykiem rozwoju problemów alkoholowych i uzależnienia. Szczególną rolę zdaje się odgrywać tu impulsywność, traktowana jako ogólniejszy czynnik, w skład którego wchodzi porywczność, brak wytrwałości i premedytacji oraz skłonności do poszukiwania doznań. Można przypuszczać, iż powyższe cechy stanowią specyficzne deficyty lub defekty skutecznej regulacji emocji i radzenia sobie ze stresem oraz samokontroli zachowania. Analizie tych właśnie problemów poświęcona jest nowatorska praca Ryszarda Poprawy.

Jak każda tego typu praca, monografia składa się zasadniczo z dwóch części. Pierwsza dotyczy teoretycznego zaplecza czy odniesienia, w oparciu o które Autor sformułował podstawowe cele badawcze, druga jest prezentacją jego własnych badań. Rozważając kwestie dotyczące ich podstaw teoretycznych Autor wyróżnił w tej części rozprawy cztery rozdziały.

Celem pierwszego, zatytułowanego *Definiowanie problemów i zaburzeń związanych z używaniem alkoholu — od podejścia kategoryjnego do dymensjonalnego*, było zdefinio-

wanie i opisanie problemów i zaburzeń związanych z używaniem alkoholu w terminach występujących w nauce o uzależnieniach oraz w oficjalnych klasyfikacjach zaburzeń i problemów zdrowia psychicznego, a także uporządkowanie istniejącej wiedzy i kwestii terminologicznych. Prezentowany przegląd literatury stał się podstawą stworzenia tła pojęciowego dla prezentacji głównego wyjaśnianego w pracy problemu, a mianowicie stopnia zaangażowania w używanie alkoholu. Szczególną uwagę poświęcono opisowi kryteriów i zmian wprowadzonych przez niedawno wydany DSM-5. Uwzględnia on procesualny, rozwojowy i dynamiczny charakter problemów oraz zaburzeń używania alkoholu, integruje znaczenie czynników behawioralnych, psychologicznych, neurogenetycznych oraz społecznych.

Trudno nie dostrzec, iż w podejściu dymensjonalnym problemy i zaburzenia mają charakter nie jakościowo odmiennych kategorii, ale stopniowo, ilościowo nasilających się symptomów ujętych na jednym wymiarze — od zdrowia do skrajnego nasilenia zaburzeń. Zaciera się więc przyjmowana w tradycyjnym podejściu kategorialnym rozbieżność między zaburzeniami czy psychopatologią a zjawiskami „normalnymi”, takimi jak na przykład cechy osobowości. Ukazując związki problemów i zaburzeń związanych z alkoholem z innymi zaburzeniami zachowania i procesów samokontroli wprowadzono pojęcie wymiaru podatności na eksternalizację zaburzeń. W wymiarze tym szczególną rolę odgrywa impulsywność, której poświęcona jest główna teoretyczna i empiryczna część pracy.

Wykorzystywany w pracy konstrukt stopnia zaangażowania w używanie alkoholu doskonale wpisuje się w nowoczesne ujęcie problemów psychopatologii. To całokształt aktywności behawioralnej i poznawczo-motywacyjnej dotyczącej picia alkoholu oraz jego stopniowalnych skutków psychologicznych, fizjologicznych, społecznych i zdrowotnych, ujętych na skali od abstinencji aż po uzależnienie.

Drugi rozdział książki, zatytułowany *Ogólny, transakcyjny model i uwarunkowania angażowania się w używanie alkoholu oraz ryzyka rozwoju problemów i zaburzeń z nim związanych* opisuje przebieg i uwarunkowania procesów prowadzących do problemów i zaburzeń używania alkoholu oraz trajektorie ich przebiegu w rozwoju jednostki między dorastaniem a wczesną dorosłością. Model ten nawiązuje do uznanej w nauce o uzależnieniach koncepcji dynamicznej relacji podatności — stresu, osadzonej w zasadach psychopatologii rozwojowej. Koncepcje te odwołują się do transakcyjnej teorii stresu i radzenia sobie Lazarusa. Celem tego rozdziału było scharakteryzowanie najbardziej typowych ścieżek przebiegu zaangażowania w używanie alkoholu od dorastania po wczesną dorosłość i ich uwarunkowań. Opisano ścieżki nieprowadzące do problemów i zaburzeń, ścieżkę prowadzącą do rozwojowo ograniczonych problemów z alkoholem oraz dwie specyficzne ścieżki prowadzące do tych problemów, a mianowicie eksternalizacji, której efektem jest antysocjalny podtyp zaburzeń używania alkoholu, i internalizacji, której efektem są zaburzenia używania alkoholu typu negatywnego afektu.

Celem trzeciego rozdziału *Osobowościowo-temperamentalne podłoże angażowania się w picie alkoholu i ryzyka uzależnienia* była wszechstronna i kompletna prezentacja zgromadzonej wiedzy naukowej o osobowościowo-temperamentalnych uwarunkowaniach ryzyka rozwoju problemów i zaburzeń używania alkoholu. Dokonano przeglądu wiedzy naukowej i wyników badań w tym zakresie, odwołując się do wszystkich znaczących teorii osobowości i temperamentu. Jedną z najważniejszych konkluzji przeprowadzonego

przeglądu jest stwierdzenie, iż impulsywność może odgrywać kardynalną rolę w mechanizmach uzależniania się. Przyczynia się ona nie tylko do problemowego angażowania się w picie alkoholu, ale i do całego spektrum eksternalizowanych problemów i zaburzeń. Wpływ impulsywności na ryzykowne angażowanie się w picie alkoholu i uzależnienie zależy od jej specyficznych aspektów i uruchomienia odpowiednich motywacyjnych procesów mediujących.

Wychodząc z konkluzji rozdziału trzeciego kolejny rozdział monografii poświęcony jest kompleksowej analizie roli impulsywności w angażowaniu się w picie alkoholu. Jest to pierwsza w polskiej literaturze tak wszechstronna analiza zarówno konstruktu impulsywności, jak i wyników badań nad jej rolą w picciu szkodliwym i uzależnieniu się od alkoholu. Analiza wyników badań Whitesidea i Lynama oraz Cyders i wsp. dowodzi, że impulsywność nie jest pojedynczą cechą czy dyspozycją osobowościową. U podłoża impulsywnego zachowania leży pięć jego bazowych cech: popędliwość (porywczność) negatywna i pozytywna, premedytacja (przezorność), wytrwałość oraz poszukiwanie doznań. Konstatacja ta oraz krytyczna analiza wyników dotychczasowych badań prowadzi do przyjęcia założeń własnego modelu badawczego przedstawionych w piątym rozdziale, który rozpoczyna część empiryczną pracy.

Oceniając projekt badań trzeba podkreślić, iż przyjęty przez Autora model badawczy jest konstruktum w wysokim stopniu spójnym i jasnym, dobrze uzasadnionym naukowo, wystarczającym, by można go zastosować w badaniach zmierzających do określenia znaczenia aspektów impulsywności dla stopnia zaangażowania w picie alkoholu.

Na pełną akceptację zasługują, sformułowane na podstawie teoretycznej części rozprawy, założenia badań własnych. Mówią one po pierwsze o tym, że w procesie angażowania się w picie alkoholu, zmienne osobowościowe stanowią ogólne i względnie trwałe tło podatności dla rozwoju problemów z jego używaniem. Mogą wpływać na formowanie motywów picia, doświadczane efekty picia i oczekiwania tych efektów. Bazowe cechy impulsywności, będąc ściśle powiązane z kontrolą działania i emocji, mogą też wpływać bezpośrednio na zachowania związane z piciem alkoholu. Kolejne, drugie założenie mówi o tym, iż koncepcja pięciu ścieżek osobowościowych prowadzących do impulsywnego zachowania stwarza możliwości rozpoznania zarówno niezależnego wpływu każdego z aspektów impulsywności na stopień zaangażowania w picie, jak i ich wpływu łącznego. Trzecie założenie dotyczy prawidłowości polegającej na tym, że osobowościowe aspekty impulsywności mogą układać się w interpersonalnie zróżnicowane konfiguracje (profile), które również mogą różnicować i determinować stopień zaangażowania w picie i ryzyko uzależnienia. Ostatnie, czwarte założenie odnosi się do faktu, iż wpływ poszczególnych aspektów impulsywności na stopień zaangażowania w picie alkoholu jest mediowany przez motyw picia oraz oczekiwane i doświadczane doraźne efekty picia.

Autor rozprawy sformułował sześć głównych hipotez, którym odpowiadały różne modele relacji impulsywności z zaangażowaniem w używanie alkoholu. Dotyczą one kolejno bezpośrednich efektów determinacji stopnia zaangażowania w używanie alkoholu przez wszystkie aspekty impulsywności (1); zróżnicowanego nasilenia cech impulsywności w zależności od stopnia zaangażowania w picie alkoholu w całym jego spektrum od poziomu słabego, przez normatywny, ryzykowny, aż po nałogowy (2); moderacyjnej funkcji popędliwości we wpływie innych aspektów impulsywności na stopień zaangażo-

wania w używanie alkoholu (3); znaczenia interpersonalnie zróżnicowanych profili cech impulsywności dla stopnia zaangażowania w picie alkoholu (4); bezpośredniego wpływu wszystkich aspektów impulsywności i ich interpersonalnie różnicujących konfiguracji (typów) na oczekiwane i doraźnie doświadczane subiektywnie efekty picia alkoholu (5a); mediowanego poprzez oczekiwane i doraźnie doświadczane subiektywnie efekty picia wpływu cech impulsywności na stopień zaangażowania w używanie alkoholu (5b); bezpośredniego wpływu aspektów impulsywności i ich interpersonalnie różnicujących konfiguracji (typów) na motyw używania alkoholu (6a); mediowanego poprzez motyw picia wpływu cech impulsywności na stopień zaangażowania w używanie alkoholu (6b).

Oceniając metodologiczne podstawy i zasady zaplanowania i realizacji tematu badawczego, sposoby i metody podejmowania poszczególnych problemów i kroków badawczych, czy też procedury analizy wyników, należy podkreślić rzadko spotykaną rzetelność, konsekwencję czy też wysoki poziom i jakość prowadzonej analizy.

Pozostając jeszcze przez chwilę przy temacie procedur analizy statystycznej wyników warto podkreślić ich wagę, kolejność czy też hierarchię. W celu zweryfikowania poszczególnych zadań wykorzystano między innymi analizy istotności różnic, analizy korelacji, wariancji, regresji, skupień oraz analizę ścieżek. Warto też zaznaczyć, iż zastosowanie modelowania strukturalnego, tj. metody analizy ścieżek, pozwoliło na sprawdzenie, czy prezentowane modele teoretyczne, określające również kierunki wpływu, były zgodne ze strukturą uzyskanych danych.

Badania przeprowadzono w celowo dobranej próbie normatywnej 438 mężczyzn o zróżnicowanym statusie społecznym, w wieku od 16 do 25 lat oraz 23 leczących się młodych uzależnionych od alkoholu we wstępnym etapie terapii.

W badaniach wykorzystano następujące narzędzia: (1) autorską Skalę Używania Alkoholu (SUA), która mierzy ogólny stopień zaangażowania w używanie alkoholu. (2) Skalę Efektów Picia Alkoholu (SEPA), mierzącą subiektywne doświadczanie i oczekiwanie doraźnych efektów picia alkoholu w odniesieniu do konsumpcji umiarkowanej i dużej dawki alkoholu. SEPA jest zmodyfikowaną przez Autora polską adaptacją *Biphasic Alcohol Effects Scale* (BAES). (3) Natężenie motywów picia mierzono za pomocą zestawu autorsko opracowanych skal szacunkowych opisujących dziewięć motywów picia, od „degustacyjnych” po „nałogowe”. (4) Skalą Impulsywnego Zachowania UPPSP we własnej adaptacji Autora mierzono zmienne wyjaśniające, czyli cechy bazowe impulsywności. Ponieważ narzędzie to mierzy główne zmienne wyjaśniające (cechy bazowe impulsywności) i jest to pierwsza w Polsce jego adaptacja, zostało ono przedstawione w monografii dość szczegółowo wraz z przebiegiem prac adaptacyjnych, wynikami badań rzetelności i trafności. Wszystkie zastosowane przez Autora narzędzia badawcze zostały dobrane trafnie do przedmiotu badań, bardzo starannie i rzetelnie opisane też zostały pod względem merytorycznym i psychometrycznym.

Rezultaty badań własnych Autor przedstawił w rozbudowanym szóstym rozdziale rozprawy zatytułowanym: *Wyniki i wnioski z badań własnych*. Warto podkreślić dużą staranność i konsekwencję w opracowaniu, prezentacji i omówieniu zawartych w rozdziale treści. Szczególną funkcję pełni też siódmy rozdział rozprawy pt. *Zakończenie. Psychologiczne mechanizmy wpływu impulsywności na angażowanie się młodych mężczyzn z picie alkoholu*. Zgodnie z planem badawczym Autor wyraźnie wyróżnił, adekwatnie do przyjętych

hipotez, sześć podstawowych wątków analizy, odpowiadających sześciu modelom relacji impulsywności do zaangażowania w używanie alkoholu.

Na zakończenie warto za Autorem monografii podsumować uzyskane wyniki. W kontekście prowokująco sformułowanego tytułu monografii „*Skazani na problemy...*” główny wniosek wypływający z pracy dość jednoznacznie mówi o tym, iż nie ma żadnej szczególnej cechy osobowości ani konstelacji cech, które by „skazywały” na uzależnienie od alkoholu lub je determinowały. Jednakże badania wykazują, że istnieją wyraźne związki między określonymi cechami osobowości a ryzykiem rozwoju problemów alkoholowych i uzależnienia. Do tych cech należy przede wszystkim impulsywność, a w szczególności jej główny aspekt, to jest popędliwość. Chociaż impulsywność „nie skazuje” na problemy z używaniem alkoholu, to jednakże stwarza poważne osobowościowe tło podatności, istotnie uprawdopodobniające występowanie wspomnianych problemów.

Przeprowadzone przez Ryszarda Poprawę badania pozwoliły na przedstawienie ciekawej, bardzo wnikliwej i dynamicznej finalnej koncepcji mechanizmów wpływu impulsywności na angażowanie się młodych mężczyzn w picie alkoholu. Impulsywność, a w szczególności wysoka porywczosć oraz brak wytrwałości i premedytacji stanowią specyficzne deficyty efektywnej regulacji emocji i radzenia sobie ze stresem oraz samokontroli zachowania. Deficyty te powodują poważne trudności w samoregulacji zachowania, szczególnie kiedy przebiega ono w stanie silnego emocjonalnego pobudzenia lub/i chemicznego osłabienia (zaburzenia) po użyciu substancji psychoaktywnych, takich jak alkohol. Deficyty te uruchamiają konieczność poszukiwania kompensacyjnych i szybkich sposobów radzenia sobie oraz regulacji emocji. W mechanizm ten, w przednalogowych stadiach angażowania się w używanie alkoholu, często włącza się cecha poszukiwania doznań, która sprzyja poszukiwaniu i wchodzeniu w ryzykowne sytuacje nadużywania alkoholu. Na bazie wpływów i zachęt środowiskowych oraz własnych potrzeb i trudności u osób impulsywnych formują się oczekiwania „nagradzających” efektów używania alkoholu i kształtuje się silna motywacja picia w celu wpływania na swoje emocje i radzenia sobie ze stresem. Osobiste doświadczenia z alkoholem zazwyczaj potwierdzają oczekiwane efekty, regulują emocje, wzmagają pozytywne doznania i tłumią stres, a w ten sposób wzmacniają zaangażowanie w picie. Osoby wysoce impulsywne nie tylko potrzebują alkoholu i szczególnie mocno doświadczają jego efektów wzmacniających nawyk picia, lecz także mają trudności z zachowaniem umiaru w picu, czyli z samokontrolą. Chcą szybkich, doraźnych pozytywnych efektów picia, osiąganych w krótkim czasie, i nie zważają na jego odległe i długotrwałe następstwa. Picie alkoholu, stając się dla osób porywczych, niewytrwałych i niezdolnych do rozważnego działania sposobem radzenia sobie i regulacji emocji, wobec ich niedostatecznych umiejętności samokontroli w szczególności sposób predysponuje je do ryzykownego, nadmiernego angażowania się w używanie alkoholu i uzależnienia. Nadużywanie alkoholu prowadzi ostatecznie do coraz większej deterioracji wyjściowo i tak słabych zasobów samokontroli i radzenia sobie, co oznacza wtórnie wzmaganie się impulsywności, głównie w zakresie popędliwości negatywnej, braku premedytacji i braku wytrwałości. Nasilanie się tych cech z kolei sprzyja dalszemu motywowaniu picia potrzebą ucieczki od dystresu i wiąże się z coraz większymi trudnościami w sprawowaniu kontroli nad własnym piciem.

Zarysowane wyżej mechanizmy określono jako alkoholową kompensację słabych zasobów samoregulacji i radzenia sobie z emocjami i w jej efekcie postępującą deteriorację, co

w sprzyjających warunkach prowadzi do pogłębiającego się problemowego zaangażowania w używanie alkoholu i ostatecznie uzależnienia.

Podsumowując powyższe rozważania trzeba podkreślić, iż praca Ryszarda Poprawy stanowi rzetelne i nowatorskie studium problemu badawczego. Uzyskano przy tym wiele wartościowych wyników, nowych i atrakcyjnych naukowo. Szkoda jedynie, iż w książce nie rozwinięto nieco szerzej tych wątków, które dotyczą praktycznych, ważnych dla terapii wniosków aplikacyjnych wynikających z przeprowadzonych badań. No, ale wtedy byłaby to praca jeszcze bardziej obszerna, na nieco inny temat.

Józef K. Gierwoski